

KYRKOLAGAR OCH KYRKOLAGSARBETEN

I

ESTLAND

UNDER DET SVENSKA VÄLDETS TID.

KYRKOHISTORISK STUDIE

AF

GUSTAF OSKAR FREDRIK WESTLING,

REKTOR VID SUNDSVALLS H. ALLMÄNNA LÄROVERK.

MEDFÖLJER REDOGÖRELSEN FÖR SUNDSVALLS HÖGRE ALLMÄNNA
LÄROVERK LÄSÅRET 1893—1894.

SUNDSVALL
ROB. SAHLINS BOKTRYCKERI
1894.

KYRKOLAGAR OCH KYRKOLAGSARBETEN

I

ESTLAND

UNDER DET SVENSKA VÄLDETS TID.

KYRKOHISTORISK STUDIE

AF

GUSTAF OSKAR FREDRIK WESTLING,

REKTOR VID SUNDSVALLS H. ALLMÄNNA LÄROVERK.

VÄNERSBORGS H. ALLM. LÄROVERKS
BIBLIOTEK

SUNDSVALL
ROB. SAHLINS BOKTRYCKERI
1894.

Förord.

Liksom min afhandling om Förarbetena till den estniska öfversättningen af Nya Testamentet 1715 stöder sig efterföljande lilla uppsats hufvudsakligen på otryckta handlingar i svenska riksarkivet och Revals arkiv. Bland samlingar, som jag för densamma användt, må särskildt nämnas riksregistraturet och Livonicasamlingen i riksarkivet, det estländska provinskonsistoriets protokoll och mottagna skrivelser i Revals konsistorialarkiv samt landtrådet Samson von Himmelstjernas utdrag ur protokoll och akter 1562—1651 i det estländska ridderskapets arkiv i Reval. Några upplysningar har jag erhållit af Pastor R. A. von Winkler i St. Jürgens vid Reval. Jag hembär honom för dessa min hjärtligaste tacksägelse.

Bland använda förkortningar torde endast följande behöfva förklaring.

- R. A. == Riksarkivet.
 - R. K. A. == Revals konsistorialarkiv.
 - R. R. A. == Ridderskapets arkiv i Reval.
 - R. reg. == Riksregistraturet.
 - Liv. == Livonicasamlingen i riksarkivet.
-

Då det svenska väldet öfver Estland grundades, funnos derstädes tvänne af hvarandra oberoende kyrkor, och ända till 1692 fortfor samma förhållande att råda. Den ena omfattade endast staden Reval, till den andra hörde den s. k. domen i Reval samt hela det öfriga landskapet ¹⁾. Den förra lyckades äfven gent emot den svenska regeringen bevara sin fulla själfständighet till kort före sistnämnda tidpunkt, den senare åter har ända från 1561 måst erkänna Sveriges konung såsom sin högste styresman och har långt mera rönt inflytande af vårt fäderneslands kyrka. Af denna orsak har den för oss svenskar ett större intresse, och derföre ämna vi hufvudsakligen ssyselsätta oss med densamma i följande lilla uppsats, hvilken, såsom vi hoppas, skall lemna några nya bidrag till kännedomen om Estlands kyrkohistoria.

När de svenska eröfringarna i Estland begynte, var den luterska läran redan så godt som allmänt antagen derstädes. I staden Reval befunno sig också kyrkostyrelsen och gudstjänsten i ett tillfredsställande skick, men så var icke fallet i den estländska provinskyrkan. Denna synes icke en gång hafva egt en bestämd kyrkoordning, som var påbjuden till efterföljd inom alla församlingar, utan voro förmodligen många kyrkoordningar i bruk. Troligen har för någon af dem den i Reval begagnade tjänat såsom mönster ²⁾, andra voro väl importerade från Tyskland, hvarifrån de flesta presterna härstammade, andra åter voro kanske uppgjorda af pastorer på fri hand. För riktigheten af dessa antaganden hafva vi visserligen icke några säkra, samtidiga bevis att åberopa, men för densamma talar dels den omständigheten, att sådana stadgar som de nyssnämnda långt senare användes, dels ett ytt-

¹⁾ Den estländska provinskyrkans storlek var icke alltid densamma. Vi afse dess omfång under största delen af den svenska tiden.

²⁾ Redan 1523 uppgjordes för Reval af några prester en kyrkoordning. Sedermera författade stadssuperintendenten J. R. von Geldern 1561 en ny.

rande af biskop Jhering, hvilken af flere skäl bör anses såsom en pålitlig sagesman. Biskopen påstår, att ända från reformationens början och till hans tid ingen »viss» kyrkoordning funnits i landet ¹⁾.

Att härigenom stora olägenheter skulle uppstå för kyrkan, t. ex. vid disciplinens handhavande, är naturligt och behöfver icke närmare framhållas, men beklagligtvis reste sig länge svåra hinder mot åstadkommande af en bättre sakernas ordning. De långvariga krigen, guvernörers likgiltighet, adelns tygellöshet, den bristfälliga uppsigten öfver presterskapet m. m. vållade, att provinsens kyrkliga angelägenheter befunno sig i den största förvirring från 1561 till 1638. Under hela denna tid fortfor man, efter allt hvad vi kunnat se, att samtidigt nyttja flere kyrkoordningar, ehuru gång efter annan försök gjordes att genomföra en större enhet i de kyrkliga bestämmelserna.

Sådan har icke varit äldre författares mening. Det har till och med påståtts, att emedan svenskarne ingenting utträttade för oredans afhjälpande, införde estländarne så tidigt som under 1500-talet den af Gotthard Kettler för Kurland föranstaltade och 1572 i Rostock tryckta kyrkoordningen och behöllo den sedan åtminstone till biskop Rudbecks visitation i provinsen 1627 ²⁾. Till sin senare del är emellertid denna åsigt, såsom längre fram skall ådagaläggas, alldeles oriktig och till sin förra del ej mycket sannolik. Under de förfärliga krigsåren på 1570-talet, då landet oupphörligt hemsöktes af mord och plundring, egnades säkerligen föga uppmärksamhet åt kyrkliga frågor. Detta kan med så mycket större skäl antagas, som stiftschef sagnades mellan åren 1572 och 1582. Möjligare skulle det visserligen kunna vara, att estländarne senare sökt skaffa den kurländska kyrkoordningen allmänt erkännande hos sig, men något stöd för ett dylikt antagande hafva vi icke påträffat. Såsom sådant kan nämligen icke räknas, att enstaka prestmän i början af 1600-talet — och förmodligen äfven förut — använde den samma, ty detta förhållande förklaras lätt af den frihet hvarje pastor vanligen egde att göra det, som honom behagade ³⁾.

¹⁾ Jherings relation d. 19 juli 1643. Liv. 120.

²⁾ Karlblom i Bunges arkiv VI s. 6. Richter, Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen II, 1 s. 154.

³⁾ Mot sannolikheten af att den kurländska kyrkoordningen någonsin blifvit påbjuden till allmän efterföljd, talar äfven, att såsom i det följande skall berättas,

Någon synnerlig betydelse för Estland torde alltså nyssnämnda kyrkoordning icke haft, och detsamma gäller i ännu högre grad om en annan, som Johan III hade för afsigt att der införa. Att denne konung hyst en berömvärd omsorg om kyrkoväsendets förbättring, det låter sig icke förneka. Sedan de barbariska fienderna genom Pontus de la Gardies lysande framgångar förjagats ur landskapet, och en tid af större lugn hade inträdt, utsåg Johan III år 1582 ¹⁾ till biskop den förutvarande rektorn i Åbo mag. Kristian Agricola, en värdig son till Finlands utmärkte herde Mikael Agricola, och befallde honom företaga en grundlig kyrkoreformation. Bland andra föreskrifter, som han meddelade honom, vilja vi allenast omtala, att han ålade honom i sitt stift följa såväl liturgien som 1575 års kyrkoordinantia, och härtill har Agricola äfven förbundet sig 1583 ²⁾. Konungens mening var sålunda, att likhet i styrelse och gudstjänst skulle åvägabringas ej blott mellan de estländska församlingarna inbördes, utan ock mellan dessa och Sveriges. Af intresse är det derjämte att iakttaga, huru Johan äfven till den nyförvärfvade besittningen velat utsträcka sina katoliserande reformer. Om Agricola gjort något försök att genomföra dessa, känna vi icke, men vi skulle knappast tro det. Efter sin ankomst till Estland, hvilken tyckes hafva inträffat 1584, måste han snart hafva märkt, att hvarken liturgien eller ordinantian voro möjliga derstädes, allra minst den sistnämnda, emedan förhållandena så vidt skilde sig från de svenska. För öfrigt afled han redan 1586, och säkerligen har det aldrig efter hans död kommit i fråga att tillämpa ofvannämnda stadgar.

Ett långt större inflytande på den estländska landtbygdens kyrka har under tiden före 1638 staden Revals kyrkoskick utöfvat. I en skrifvelse till biskop Rudbeck vid dennes visitation år 1627 försäkrade landtråden, att provinsen redan egde en kyrkordning, hvilken presterna måste skriftligen förbinda sig att lyda, innan de in-

det estländska landtrådet 1627 uppgaf, att en kyrkoordning antagits i landet, hvilken grundade sig på Revals. När detta skett, veta vi icke, men då Reval tidigt erhöll ett ordnad kyrkoskick, kan ett beslut derom vara äldre än den kurländska kyrkostadgan. Biskop Jherings anförda yttrande innebär väl blott, att efter reformationen alltid flere kyrkoordningar samtidigt brukats. Hans mening kan ej vara att neka, det en kyrkoordning möjligen före hans tid blifvit påbjuden, t. ex. Rudbecks.

¹⁾ Se Anrepes ättartaflor, ätten Lejonmarck.

²⁾ Bexell, m. fl., Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia s. 13.

sattes i sina tjänster, och att denna grundade sig på Revels, mot hvilken ridderskapet ej hade något att invända ¹⁾. Nu kan mot de lemnade uppgifterna åtskilligt anmärkas. Det är ett obestriddigt, på presternas egna upplysningar hvilande faktum, att när Estland 1627 besöktes af Rudbeck, voro der många kyrkoordningar i bruk vid sidan af hvarandra. Utom den svenska — säkerligen af 1571 — hvilken blott användes på domen i Reval, uppräknar biskopen såsom begagnade den mecklenburgska, den pommerska, den förut omnämnda kurländska samt kompositioner, hvilka aldrig af någon öfverhet blifvit gillade och stadfästade ²⁾. Om en Revelsk talar han, märkvärdigt nog, icke ett ord, men möjligt är, att han låter den ingå bland de omförmälda kompositionerna. Någon framstående vikt tyckes han emellertid ej tillägga densamma. I alla händelser var den långt från enrådande, och deraf torde man vara berättigad att sluta, det presterne ej då för tiden förpliktade sig till dess följande.

Detta oakadt förefaller det oss rimligt, att landtrådets påstående icke är att betrakta såsom en ren dikt. På grund af detsamma får man väl antaga, att en efterbildning af den Revelska kyrkoordningen blifvit verkställd vid en föregående tidpunkt — tyvärr veta vi icke när och förmå alltså ej heller bestämma, hvilken stadga tjänat den till förebild ³⁾ — och att man vid något tillfälle förordnat, att den i alla landtsocknar skulle lända till efterrättelse. För vår del förmoda vi, att beslutet derom endast fattats af prester, och taga för gifvet, att det aldrig sanktionerats af svensk myndighet, ty hade detta skett, skulle nog landtrådet framhållit det gentemot biskopen, som bemödade sig om att göra en för nämnda korporation misshaglig kyrkolag gällande i stiftet. Med kännedom om den i Estlands provinsialkyrka till 1638 herskande villervallan och med stöd af biskop Jherings anförda yttrande lär man för öfrigt utan fara att misstaga sig kunna påstå, att icke ens den Revelska bearbetningen någonsin lyckats att förvärfva sig allmän åtlydnad i landet.

¹⁾ Landtrådens svar till Rudbeck d. 3 okt. 1627. Samson, s. 145. R. R. A.

²⁾ Jmf. min uppsats Biskop Johannes Rudbecks visitation i Estland 1627 s. 11. Såväl af landtrådens som biskopens ord framgår alltså, att den kurländska kyrkoordningen icke varit ensam gällande till 1627.

³⁾ Emedan J. R. von Gelderns förut omtalade kyrkoordning råkade i glömska under de oroliga tiderna i slutet af 1500-talet, författade i början af 1600-talet Revels presterskap en ny, som väl antogs af stadens styrelse. Denna stadga finnes i Revels stadsarkiv.

Af det föregående framgår alltså, att ännu 1627 befann sig Estland i saknad af en fast norm för den kyrkliga styrelsen. Nämda år gjordes emellertid ett försök att afhjälpa denna svåra brist. Gustaf II Adolf sände då, såsom känt är, den berömda Westerås-biskopen Johannes Rudbeck öfver till Estland för att der verkställa en generalvisitation och ålade honom bland annat att författa en kyrkoordning, hvilken grundade sig på den svenska, men var afpassad efter de i provinsen rådande förhållandena. Denna skulle der införas och för alla lända till efterrättelse. Naturligtvis skyndade sig biskopen att efterkomma den gifna befallningen. Skada blott, att han icke synes hafva gjort det till fullo. En kyrkoordning utarbetades visserligen af honom, men den kloka föreskriften, att hänsyn skulle tagas till estländska åskådningar och vanor, lemnade han, efter hvad vi kunnat finna, obeaktad, antagligen emedan han trodde, att allt, som vore gagneligt i Sverige, också dugde i Estland. Det heter nämligen, att han vid författandet gick så till väga, att han gjorde ett sammandrag ur 1571 års kyrkoordning, andra sedermera i Sverige utgifna stadgar och »hvad eljes i Westerås stift till god ordning öfverenskommet var». Denna komposition förelästes på det af biskopen hållna prestmötet i Reval och antogs af detsamma till efterrättelse — dock med det farliga tillägget: »så vidt den kunde praktiseras»¹⁾. Genom detta vilkor förminskades emellertid värdet af det fattade beslutet högst väsentligt och erhöll den nya författningen redan från början en osäker ställning. I själfva verket blef den ej mycket tillämpad under den följande tiden. Härtill bidrogo åtskilliga omständigheter. Att den varit synnerligen olämplig för landet, är icke underkastadt tvifvel, ty biskop Jhering, som väl får anses såsom en i denna fråga kompetentare domare än någon annan, säger, att den i få saker kunnat följas²⁾. Förmodligen saknade äfven estlänarne den goda viljan dertill. Presterna hyste icke i sitt inre stor benägenhet för en kyrkoordning, hvilken innehöll många förut ovanliga bestämmelser, och hvad ridderskapet angår, kan man såväl på grund af dess bittra fiendskap till Rudbeck som

¹⁾ Min uppsats Biskop Joh. Rudbecks visitation i Estland 1627 s. 6 och 14.

²⁾ Synodalproposition d. 3 febr. 1641. Liv. 118. På Rudbecks kyrkoordning har emellertid konsistoriet på domen någon gång åberopat sig vid utslag. Se t. ex. en skrivelse t. riksrådet d. 10 nov. 1674. Acta 1674—82. R. K. A.

af andra skäl antaga, att detsamma efter förmåga hindrat dess begagnande. Icke heller fanns efter biskopens hemresa någon myndighet, som nitiskt och kraftigt sökte göra den gällande. Den gamle superintendenten Nils Gaza var under de följande åren lika svag och liknöjd som under de föregående, och det stöd, som den svenske visitatorn gifvit honom i det tillfälliga domkapitel han upprättat med prostarne såsom bisittare, försvagades snart. De tillsatta prostarne dogo nämligen undan utan att bekomma några efterträdare. Vid Jherings ankomst till Reval återstodo af dem endast två ¹⁾. Konsistoriet hade så godt som upphört att existera, och med Estlands kyrka stod det nästan lika illa till som 1627.

Sitt egentliga syfte att återupprätta den estländska kyrkan ur dess förfall ²⁾ har Rudbeck's visitation således förfelat, men det goda har den åtminstone haft med sig, att den för regeringen klart uppvisade nämnda kyrkas brister och ådagalade nödvändigheten af att vidtaga åtgärder för dessas afhjälpande. Af flere orsaker, för hvilka här icke är rätta platsen att redogöra, kom det likväl att dröja rätt länge, innan styrelsen började att med allvar gripa in. Detta skedde först, sedan Axel Oxenstjerna återvänt från Tyskland till Sverige och med stadig hand fattat regeringstömmarne. I den oduglige superintendenten Nils Gazas ställe satte nu Kristinas förmyndare kyrkoherden i Nyköpings Östra församling Joachim Jhering, men gaf honom titel af biskop. Vid riksmötet i Stockholm 1638 invigdes han till sitt ämbete ³⁾. För sin befordran hade han förnämligast att tacka den store rikskanslern ³⁾, hvars skarpa blick för dugligheten äfven vid denna utnämning visade sig. Under sin följande verksamhet har nämligen Jhering inlagt de största förtjänster om det stift, som blifvit honom anförtrodt, och förvärfvat sig berättigade anspråk på att räknas till vårt fäderneslands mest framstående prester på 1600 talet. Mången viktig uppgift förmådde han likväl aldrig lösa. Huru han fruktlöst bemödade sig om att åstadkomma en öfversättning af Nya Testamentet, hafva vi i en annan uppsats be-

¹⁾ Jherings berättelse om händelserna under juli och augusti 1638. Liv. 348.

²⁾ Jherings postulata d. 9 maj 1638. Liv. 115.

³⁾ Den 4 nov. 1642 skriver Jhering till Axel Oxenstjerna: E. Excell. har förnämligast med sina konsilier mig till detta besvärliga ämbetet täckts förordna. Bref t. Axel Oxenstjerna i Oxenstjerna saml. R. A.

rättat ¹⁾. I denha vilja vi taga kännedom om hans med icke mycket bättre framgång krönta sträfvanden att införa en ny kyrkoordning i Estland. Skildringen skall i någon mån ådagalägga såväl det nit han röjde i sitt kall som de svårigheter han hade att bekämpa.

Så snart Jhering sommaren 1638 anländt till Reval, grep han sig an med kyrkostyrelsens organiserande, i det att han tillsatte prostar och inrättade ett af andlige bestående domkapitel. Härmed var dock endast början gjord till ordningens upprättande. Det var derjämte nödvändigt att göra slut på villervallan i de kyrkliga lagbestämmelserna. Detta insåg biskopen till fullo, och vi finna honom snart sysselsatt med planer, som gingo derpå ut. I stället för de många kyrkoordningarne borde enligt hans tanke träda en enda, af regeringen stadfäst, under hvilken alla skulle åläggas att böja sig. Eljes kunde han icke, sade han, med framgång sköta sitt ämbete. Hvarken åt Sveriges eller någon af Estlands äldre kyrkoordningar ville han emellertid förskaffa väldet, icke en gång åt Rudbecks, utan beslöt han att utarbete en alldeles ny, »lämpad efter landets lägenhet», och att söka få densamma införd ²⁾. Han förfärdigade i denna afsigt ett utkast till en sådan författning och framlade det sedermera för Kungl. Maj:t vid riksdagen i Nyköping 1640 ³⁾, der han personligen infann sig och redogjorde för sin förvaltning och för de hinder, som oupphörligen lades i hans väg. Orolig öfver ställningen i Estland, vände sig styrelsen till presteståndet och begärde dess råd, en uppfordran, som hade till påföljd, att ståndet vid detta möte mer än vanligt befattade sig med det aflägsna stiftets angelägenheter. I ett d. 14 febr. 1640 afgifvet betänkande yttrade det sig äfven om den ifrågasatta kyrkolagstiftningen. Det uttalade deri såsom sin åsigt, att det icke vore rådigt att tvinga estländarne till den svenska kyrkolagen, utan borde de erhålla en särskild, som passade dem, och som de voro benägna att godvilligt antaga. Denna skulle likväl gillas och konfirmeras auctoritate summi magistratus et suffragio

¹⁾ Förarbetena till den estniska översättningen af Nya Testamentet 1715.

²⁾ Synodalprop. d. 3 febr. 1641. Liv. 118. Han har således icke, såsom Knüpfer påstår i Beitrag zur Geschichte d. Est. Predigersynodus s. 11, infört Rudbecks kyrkoordning.

³⁾ Jhering t. drottningen d. 7. april 1642. Liv. 119.

ministerii svecani ¹⁾. I öfverensstämmelse med denna mening beslöt regeringen, att Estland skulle bekomma sin egen kyrkolag. Den förklarade sig nämligen i en skrifvelse d. 17 augusti gilla biskopens proposition, att han med tillhjälp af domkapitlets medlemmar och andra prester skulle utarbete en stadga, och lofvade, att densamma efter undergången granskning skulle af Kungl. Maj:t påbjudas. Att äfven den estländska adeln borde dessförinnan hafva gifvit sitt samtycke, är visserligen icke omnämndt, men tvifvelsutan förutsatt ²⁾. Med detta besked återvände Jhering till Reval.

Redan vid nästa synod, som hölls i februari 1641, förelade han sina ämbetsbröder det viktiga ärendet, i det han föreslog, att sedan han och konsistoriet verkställt själfva författarearbetet, skulle prostarne med en pastor af hvarje prosteri på våren genomgå konceptet ³⁾. Biskopen väntade, att under sommarens lopp kommissarier skulle anlända från Sverige för att ordna åtskilliga förhållanden i provinsen, och har tydligen önskat, att förslaget då skulle föreligga färdigt, på det att sändebuden genom sin auktoritet måtte förmå ridderskapet att antaga detsamma. I guvernören Filip Scheduling tyckes han nämligen hafva haft ett dåligt stöd ⁴⁾, och lemnad åt sig själf kunde han intet uträtta, emedan adeln mot honom hyste stor förbittring. Emellertid skred arbetet betydligt långsammare framåt, än Jhering beräknat. Vid årets slut hade icke ens hans och domkapitlets värf hunnit fullbordas, hvilket vållades deraf, att sistnämnda myndighet 1641 förlorade sina bästa ledamöter, domprosten Stahl och domskolans rektor Forselius.

I början af 1642 måtte förslaget likväl varit nästan fulländadt, ty biskopen hade då för afsigt att vid nästa synod låta det öfverses af presterskapets »älste». Derefter skulle så skyndsamt som möjligt guvernörens och landträdens bifall utverkas och slutligen regeringens konfirmation begäras. För att påskynda ärendets afgörande ställde

¹⁾ Presteståndets betänkande d. 14 febr. 1640. Riksdagsakter 1640. R. A.

²⁾ Memorial för Jhering d. 17 aug. 1640. R. reg.

³⁾ Synodalprop. d. 3 febr. 1641. Liv. 118.

⁴⁾ Då biskopen och konsistoriet i skrifvelse t. Kungl. Maj:t d. 7 maj 1641 klaga, »att ingen synnerlig assistens erhöles af dem, som vederbör», syfta de antagligen först och främst på guvernören. Liv. 118. Vid riksdagen 1640 yttrade också ärkebiskop Paulinus, att Jherings stridigheter med estländarne delvis berodde derpå, att han ej haft tillbörligt bistånd af guvernören. Rådprot. d. 10 febr. 1640. R. A.

Jhering till och med före prestmötet en anhållan till landtråden, att de måtte med honom öfverlägga om arbetet, sedan det af presterskapet granskats. Samma ifver visade icke herrar landtråd, hvilka svarade, att konferens ej kunde hållas före sommaren. Derjämte uttalade de sin förmodan, att intet annat komme att i kyrkoordningen inrymmas än det, som öfverensstämde med adelns privilegier, och fordrade, att förslaget skulle dem skriftligen meddelas, så att de om detsamma kunde rådgöra med sina ståndsbröder ¹⁾. Kort efter dessa förhandlingar sammanträdde synoden, som af biskopen anmodades att bestämma om sätet för granskningen. Med anledning häraf tillsattes en kommitté, hvilken skulle börja sin verksamhet i Reval d. 8 mars och, såsom man hoppades, erhålla biträde af den nyligen utnämde superintendenten i Ingermanland Stahl. På den bestämda dagen infunno sig emellertid icke alla presternas deputerade, och de som kommit begynte »difficultera» och begära uppskof till maj ²⁾. Denna ombudens önskan såg sig biskopen tvungen att bevilja, men han var mycket missnöjd och tyckes hafva förmodat, att den berodde på ovilja mot hela företaget ³⁾. Häri har han dock troligen tagit miste, ty d. 11 maj 1642 församlade sig verkligen de till granskningens ombesörjande utsedde männen. Utom Jhering voro de till antalet 8, bland hvilka må nämnas Nicolaus Calmariensis, tjänstgörande rektor vid domskolan, Abraham Winkler, pastor vid den tyska församlingen på domen, samt de ansedde landtpresterna Johan Forselius, Reiner Brockman och Henrik Goeseken. Förklarande, att de visste, det offentliggörandet af en kyrkoordning vore hos många invånare i landet en misstänkt sak, förbundo de sig högtidligen att hvarken »nyktre eller onyktre» uppenbara något af dess innehåll, innan den blifvit stadfästad af höga öfverheten och »insinuerad» hos stånden ⁴⁾. Arbetet gick hastigt. Redan d. 22 maj var det i broderlig endräkt afslutadt ⁵⁾.

¹⁾ Utdrag af kons.-prot. d. 17 jan. 1642. Liv. 119.

²⁾ Synodalprop. d. 25 jan. 1642 och presterskapets svar d. 28 jan. 1642. Jhering t. drottningen d. 7 april 1642. Liv. 119.

³⁾ Biskopen var denna tid icke alls belåten med sitt presterskap. I anf. brefvet d. 7 april 1642 skriver han, att han på föregående prestmöte väl kunde se, »hvilka gjorde hans verk hos adeln suspect».

⁴⁾ Förpliktelsen d. 11 maj 1642. Acta 1636—42. R. K. A.

⁵⁾ Jhering t. pastor i Keinis d. 6 juni 1642. Acta 1636—42. R. K. A.

Dittills hade allt gått lyckligt och lätt, men så voro också de egentliga svårigheterna först att vänta, när underhandlingarna med adeln skulle taga sin begynnelse. Den sinnesstämning, i hvilken det mäktiga ståndet befann sig, var icke den bästa. Dess medlemmar voro missbelåtna med den svenska regeringen, hvilket förnämligast torde hafva berott derpå, att den kyrkliga styrelsen organiserats på ett annat sätt, än de velat. De hade önskat att såsom livländarne erhålla ett konsistorium, i hvilket äfven lekmän egde plats, men i stället hade de fått ett presterligt, liknande de svenska. Härigenom hade deras förra inflytande på kyrkostyrelsen minskats och presterskapet vunnit en själfständigare ställning, än det sedan reformationen innehåft. Knappast hade emellertid denna förändring i presternas läge inträffat, förrän dessa började visa benägenhet att bättre än förut sörja för sina egna intressen. Så inrymdes t. ex. i det nya kyrkolagsförslaget bestämmelser, som åsyftade höjandet och fastställandet af deras löneförmåner, och trots alla försigtighetsmått blef ryktet derom hastigt utspridt ¹⁾. Adelns känslor låta utan svårighet tänka sig. Förmodligen harmades de förnäma herrarne mest uppå biskopen, som alltid varit illa anskrifven hos dem, men förtrytelsen riktade sig nog också mot hans underordnade ämbetsbröder. Att gå in på en författning, som af dem syntes kräfva ekonomiska uppoffringar, och som måhända ännu mera skulle förringa deras makt öfver kyrkan, dertill kände de ingen lust.

Biskopen invaggade sig icke heller i några angenäma drömmar om framgång utan strid. Han visste, skrifver han 1642, att »några andliga och verldsliga ville vara exleges», och derföre menade han äfven, att man vid de stundande konferenserna med landtrådet och adeln måste iakttaga försigtighet. Han höll det icke för rådligt att tillställa dessa kyrkoordningen i skriftlig affattning, emedan de då i Revals myndigheter och presterskap skulle finna sådana rådgifvare, som »turberade» hela verket, utan borde guvernören behålla förslaget i sina händer och på det sättet meddela dess innehåll, att han lät punktvis föreläsa det för landtrådet och ett utskott af adeln. Om gjorda insagor finge öfverläggas med biskopen och presterna, och utslag fallas af den svenska regeringen, när enighet icke stod att

¹⁾ Ridderskapets supplik t. K. Maj:t d. 30 sept. 1642. Samson s. 289. B. R. A.

ernå på annat vis. Dessa åsigter framlade biskopen för drottningen i ett bref d. 15 juli 1642, i hvilket han anhöll, att guvernören måtte så snart som möjligt få veta, huru vid revisionen skulle tillgå ¹⁾. Inga förhållningsorder ankommo emellertid från Sverige, men utan dylika ansåg sig hvarken biskopen eller guvernören ega befogenhet att öppna underhandlingar med adeln. När derföre landtråden d. 15 sept. 1642 begärde, att Jhering skulle öfverlemna sitt arbete till dem, svarade denne afböjande, att guvernören, hvars medverkan vid revisionen vore nödvändig, vägrade att befatta sig med den i saknad af instruktioner. Han hade äfvenledes afrådt biskopen att lemna kyrkoordningen till landtråden, »emedan den vore ett regale» ²⁾. Häröfver tog ridderskapet illa vid sig, ty det började befara, att den vigtiga stadgan möjligen skulle blifva påbjuden utan dess hörande. För att förebygga en dylik fara vände det sig genast till Kungl. Maj:t med ansökan, att så icke måtte ske, tillika förmälände, att man erfarit, att i det uppgjorda förslaget bönderna mot gammal frihet ålagts att betala mycket vid bröllop, begrafningar och barndop. Detta kunde icke gillas. Allt det, som lände till Guds ära, godt lefverne och sann gudsfruktan, försäkrade sig ståndet deremot vilja gerna bifalla ³⁾.

Trots adelns fordran vardt sälunda kyrkoordningens innehåll icke officiellt kungjordt. På guvernörens inrådan beslöt ock biskopen att låta det fortfarande förblifva obekant, till dess att det undergått regeringens censur ⁴⁾. Han bestämde sig så mycket heldre härför, som verket både var författadt och skulle offentliggöras i drottningens namn. När han 1643 reste öfver till Sverige, tog han det med sig och anhöll, att styrelsen ville ombesörja en granskning deraf, medan han var kvar i hemlandet och kunde gifva nödiga upplysningar. Sedan detta skett, vore tiden inne att föredraga det för de estländska ständerna och förmå dem till dess antagande. Skulle åter så vara, att det syntes betänkligt att gifva Estland en särskild kyrkoordning, bad Jhering, att den svenska måtte der tills vidare införas ⁵⁾.

¹⁾ Jhering till drottningen d. 15 juli 1642. Liv. 119. Biskopen tyckes icke denna tid haft för afsigt att före öppnandet af underhandlingarne med adeln underställa kyrkoordningen regeringens pröfning.

²⁾ Samson s. 289.

³⁾ Supplik t. K. Maj:t d. 30 sept. 1642. Samson s. 289.

⁴⁾ Jhering till drottningen d. 3 nov. 1642. Liv. 119.

⁵⁾ Jherings relation d. 19 juli 1643. Liv. 120.

Samtidigt med biskopen hade emellertid äfven sändebud från ridderskapet infunnit sig i Stockholm för att bland annat hindra en mot herrarnes önskingar stridande resolution i fråga om den påtänkta kyrkolagen. Dessa erhöilo efter sin ankomst lugnande försäkringar af regeringen. Rikskansleren yttrade till dem i rådet, att han visserligen liksom biskopen ansåge, att kyrkoordningen först måste godkännas af statens högsta myndighet, innan den gjordes till föremål för underhandlingar med adeln, men att den icke skulle konfirmeras, innan sådana egt rum ¹⁾. Med detta tillkännagifvande kunde de deputerade ej annat än känna sig belättna, ty de blefvo derigenom förvissade om, att förmyndarestyrelsen i denna angelägenhet icke ärnade använda maktspråk.

Men under det att styrelsen i denna punkt bibehöll sin gamla hållning, hade den börjat tveka om lämpligheten att förse Estland med en särskild kyrkolag. Den umgicks nu i stället med planer på utarbetande af en för hela riket gemensam, hvilken skulle införas i nyssnämnda provins ²⁾. Detta förhållande blef ödesdigert för det Jheringska arbetet. Det lades å sido och underkastades aldrig någon revision trots upprepade påminnelser af dess upphofsman.

På regeringens obenägenhet strandade sålunda biskopens försök att skaffa Estland en egen kyrkoordning, afsedd att erhålla stadigvarande giltighet. Dock förklarades icke härigenom hans ifver att bereda stiftet förmånen af enhet i dess kyrkliga stadgar. Han rikade blott i stället sina hufvudsakliga bemödanden på genomdrifvandet af en s. k. interimskyrkoordning, som skulle gälla, tills den allmänna kyrkolagen, om hvilken fråga väckts, blifvit definitivt antagen. Enligt hvad vi förut omtalat, hade han år 1643 önskat, att den svenska kyrkoordningen skulle såsom sådan nyttjas, men denna tanke måtte han snart hafva öfvergifvit, ty 1645 finna vi landtråden afgifva sin förklaring öfver ett af honom utarbetadt förslag ³⁾. Hvarken om

¹⁾ Samtal i juli 1643 mellan de deputerade och rådet. Handl. om Estland 1621—45, Oxenstjernska saml. R. A. I resolutionen d. 31 aug. 1643 bekräftades rikskanslerens ofvannämnda löfte. Samma saml.

²⁾ Denna skulle dock icke lägga hinder i vägen för att det estländske presteskapet aflönades enligt provinsens vana. Se det förut anförda samtalet i rådet i juli 1643!

³⁾ Enligt Karl XI:s resolution d. 28 aug. 1682 på ett memorial af biskop Hellwig var dennes instruktion delvis grundad på landtrådens förklaring 1645 öfver den då af Jhering lemnade interimsoordningen. R. reg.

förslaget eller förklaringens beskaffenhet känna vi dock något. Så mycket är emellertid säkert, att Jhering icke uppnådde afsedt resultat. I hög grad torde härtill hafva bidragit, att tvisten mellan adeln och presterna angående de senares aflöning vid denna tid kom till ett häftigt utbrott. Biskopen framlade nämligen till ridderskapets öfvervägande en af pastorerna gillad, sannolikt d. 2 juli daterad »Interimsordning wegen der estnischen Priester notturftigen Unterhalt», hvilken ville höja afgifterna till presterskapet vid bröllop, begrafningar och dylika förrättningar samt till bestämda utskylder för vanliga godsens lönebidrag, hvika egarne endast betraktade såsom frivilliga skänker ¹⁾. Förbittrade öfver dessa fordringar, afläto herrarne d. 5 juli en skrifvelse, i hvilken de tillkännagafvo, huru mycket de voro benägna att anslå till sina själasörjares underhåll ²⁾, men var detta så litet, att dessa klagade, att adeln långt ifrån att öka i stället sökte nedsätta deras förut vanliga inkomster. Då presterna icke sågo sig i stånd att utverka resolutionens återkallande, inlämnade de till guvernören en protest och erhöilo af honom löfte att blifva vid sina förra inkomster bibehållne ³⁾. Stridsämnet blef för tillfället skjutet åt sidan, men bitterheten mellan de båda stånden hade ökats.

Interimsordningens förkastande endast sporrade biskopen till nya ansträngningar. Vid ett besök i Sverige sommaren 1646 hemställde han till regeringen, om ej den tillkommande guvernören borde med biskopen och konsistoriet förehålla »landsåtarnes» alla de brister, som föregående visitationer uppdagat, och »med deras inrådan» författa en ordning, hvarefter man kunde rätta sig, tills Kungl. Maj:t finge tillfälle publicera den för hela riket tillämnade ⁴⁾. Hvad styrelsen angår, delade den utan tvifvel Jherings lifliga åstundan, att ett lagbundet kyrkoskick snart måtte upprättas i Estland, men den tyckes nu befarat, att adeln skulle göra motstånd mot hvarje förslag till en fullständigare interimskyrkoordning. Derföre beslöt den, att biskopen skulle med guvernören och landtrådet öfverlägga om ut-

¹⁾ Förslaget, som troligen gifvit anledning till den gängse, alldeles oriktiga uppgiften, att d. 2 juli 1645 en interimsoordning om presternas underhåll utfärdats, finnes bland annat i Acta 1643—46. R. K. A.

²⁾ Extrakt ur adelns prot. d. 5 juli 1645. Acta 1664—83. R. K. A.

³⁾ Pastor Kelch t. kons. d. 5 mars 1708. Acta 1709. R. K. A. Äfven senare försök af adeln att tvinga presterna till godkännande af resolutionen d. 5 juli 1645 misslyckades genom dessas motstånd.

⁴⁾ Jhering till drottningen d. 15 juli 1646. Liv. 348.

arbetande af en stadga, som egentligen vore bestämd att hålla kyrko-disciplinen vid makt¹⁾. Dess mening synes alltså hafva varit att inskränka stadgans omfattning till det allra nödvändigaste och att särskildt utesluta alla bestämmelser om prestlönerna, något, som åtminstone icke skett i 1642 års förslag. Genom ett dylikt förfarings-sätt skulle många stötestenar för ett godt samförstånd mellan provinsens ständer röjas ur vägen, och öfverenskommelse kanhända möjliggöras om de värsta missförhållanden afhjälpande.

Hösten 1646 återvände Jhering till Estland, der den unge Erik Oxenstjerna kort förut blifvit utnämnd till guvernör. Klok och verksam blef denne för landskapet ett förträffligt öfverhufvud och för biskopen en bundsförvandt af värdefullaste slag. För återupprättande af det förfallna kyrkoväsendet ådagalade han ett varmt intresse, och städse brukade han sin inflytserika ställning till främjande af religiositet och sedlighet. Också skänkte honom Jhering det berömmande vitsordet, att jämte Guds bistånd hade han grefvens »nådigste adsi-stens att tacka för, att biskopsämbetet der i landet verkligen kun-nat konsolideras»²⁾. För interimskyrkoordningen utkämpade de båda männen en långvarig strid med de adliga herrarne, som mot den-samma gjorde ett hårdnackadt motstånd. Gång på gång se vi möten hållas och åter skiljas, utan att enighet uppnåtts. »Allt förstås till noviteter och deras privilegiers kränkande», utbrister en gång bisko-pen i ett anfall af missmod.

Underhandlingarna lära hafva börjat vid en landtdag i febru-ari 1647 och tagit en lofvande riktning. I vissa punkter skall man hafva kommit öfverens, dock icke i alla, hvadan det beslöts, att ett nytt sammanträde skulle hållas vid följande midsommartid³⁾. Något utarbetadt förslag synes likväl icke hafva förelegat till behandling, ty enligt biskopens egen uppgift sammankallade han sedermera till Reval »de älste af presterne» och författade »med deras råd och samtycke» en i vissa kapitel indelad kyrkoordning, som skulle före-läggas det beramade mötet. Vid detta fick emellertid Erik Oxen-

¹⁾ Reg:s resolution d. 29 aug. 1646. R. reg.

²⁾ Ellen Fries, Erik Oxenstjerna såsom Estlands guvernör 1646—53. Hist. Tidskrift 1885 s. 315.

³⁾ Erik Oxenstjerna t. drottning Kristina d. 10 mars 1647. Liv. 124. Enligt Jherings uppgift deremot kunde vid landtdagen kyrkoordningen ej företagas till behandling, emedan guvernören var upptagen af andra angelägenheter. Relation t. drottningen d. 15 sept. 1649. Liv. 126.

stjerna så mycket annat att beställa och visade »landsätarne» så liten häg att sysselsätta sig med ärendet, att detta uppsköts till vintern. Följande år upprepades samma skådespel. I februari anställde guvernören några konferenser mellan biskopen, konsistoriet och införskrifne präster å ena sidan och landtrådet å den andra. Enligt Jherings utsago yttrade sig sistnämnda korporation och ett utskott af ridderskapet på ett synnerligen tillmötesgående sätt samt lofvade, att om ett förslag framlades, skulle adeln öfver detsamma afgifva sin förklaring. Glad företedde då biskopen utan uppskof ett sådant — antagligen det 1647 författade — hvarefter tredje och fjärde kapiteln deraf togos under ompröfning, men plötsligen upplöstes landtdagen — och så stod man åter på nästan samma punkt som förut. Att ena partens böjelse för öfverläggningar icke var mycket stark, skulle snart uppenbara sig. När landtråden sedermera samman kallades till midten af jan. 1649 för att fortsätta den afbrutna underhandlingen med presterna, infunno sig nämligen endast 3 eller 4 af de förre. De öfrige ursäktade sig med sjukdom, resor och andra skäl ¹⁾. Hvarföre adelns obenägenhet mot interimssordningen var så stor, kunna vi icke med säkerhet angifva, då vi icke kunnat uppleta densamma, men anledningar saknas icke till förmodan, att den innehållit mera, än regeringen 1646 befallt. Ja, kanske har den till och med upptagit föreskrifter angående prestlönerna ²⁾. Under denna förutsättning är det tydligt, att adeln icke skulle förändra sin förra hållning.

Vissheten härom torde hafva förmått Erik Oxenstjerna att tills vidare låta frågan om interimsskyrkoordningen hvila och i stället besträda de partiella reformernas bana. På denna väg lyckades han äfven snart att vinna en glädjande framgång, i det att han utverkade ridderskapets och konsistoriets samtycke till en stadga för de i Estland bruklige kyrkoförmyndarne ³⁾. Denna utkom 1650, ej 1651, såsom vanligen uppgifves, och plägar kallas Erik Oxenstjernas interimsskyrkoordning ⁴⁾.

¹⁾ Jherings relation till drottningen d. 15 sept. 1649. Liv. 126.

²⁾ Se t. ex. en i det följande anförd anhållan till Erik Oxenstjerna från adelns vid Kristinas kröning närv. ombud.

³⁾ I presterskapets skrifvelse till guvernören d. 11 febr. 1667 uppgifves den vara författad af guvernören i samråd med landtrådet och biskopen. Liv. 348.

⁴⁾ Enligt vanliga uppgifter skulle nämnda kyrkoordning vara utfärdad d. 14

Namnet synes oss emellertid ej alldeles passande, ty såsom förut sades, är den i hufvudsak en förordning, som bestämmer, huru kyrkoförmyndarne skulle utses, och hvari deras skyldigheter skulle bestå. Emedan dessa dels voro af ekonomisk, dels af disciplinär natur, gifvas för dylika angelägenheter åtskilliga föreskrifter, bland hvilka vi såsom den vigtigaste vilja anföra, att förmyndarne skulle bistå pastor i kyrkotuktens uppehållande och afdöma vissa mindre svåra förseelser af bondfolket, men de allra flesta frågor, som i en kyrkoordning pläga behandlas, blifva i densamma icke på minsta sätt vidrörda. Angående presternas löneförmåner stadgades endast, att de skulle förblifva de vanliga, till dess ändring kunde åstadkommas i en ständig kyrkolag ¹⁾.

Huru nyttig denna instruktion för kyrkoförmyndarne än var, gjorde den likväl på grund af sin beskaffenhet icke en interimskyrkoordning öfverflödigt, och derföre fortlefde äfven tanken på en sådan. Vid drottning Kristinas kröningsriksdag fruktade ridderskaps-pets till Sverige skickade ombud, att Erik Oxenstjerna skulle för regeringen framlägga ett af presterna författadt utkast — antagligen det förut omtalade af 1647 — och anmodade honom att icke göra det, emedan bestämmelser deri funnos intagna, hvilka voro för adeln

febr. 1651. Vi hafva icke sett dess original, utan blott en år och dag saknande afskrift (i Samsons anf. arb.), i hvars marginal är antecknad ¹⁴/₂ 1651. Att den härrör från 1650, är dock af flere skäl tydligt. Först och främst befann sig Erik Oxenstjerna i början af 1651 i Sverige och hade då vistats der i flere månader. Han öfvervar nämligen Kristinas kröning och återkom först sommaren 1651 till Estland (Ellen Fries anf. arb. Hist. Tidskrift 1885 s. 308). Vidare skriver Jhering d. 22 febr. 1650 till pastorn i Ampel, att denne vid kyrkotukten borde rätta sig efter den stadga, hvilken efter landtdagens slut skulle publiceras. (Meddeladt af Pastor Winkler i St. Jürgens vid Reval). Ett ännu säkrare bevis erbjuder ett cirkulär från biskopen d. 13 juli 1650, hvari det heter, att som den af guvernören författade interimskyrkoordningen vore underskrifven och konsistorium insinuerad, skulle hvarje pastor skaffa sig en afskrift af densamma och derefter inrätta kyrko-administrationen (Acta 1639—79 R. K. A.). Enligt en anteckning af pastor Weydenhayn i Tristfer d. 1 juni 1651 hade han också afskrifvit »den 1650 af Erik Oxenstjerna författade kyrkoordningen». (Meddel. af pastor Winkler). Som guvernören och landtrådet d. 12 jan. 1650 beslöto, att kyrkoförmyndare skulle förordnas i alla församlingar och en instruktion för dem utfärdas (Samsons anf. arb.), och det förra beslutet sattes i verket d. 21 febr. 1650 (Samsons anf. arb.), är det väl troligt, att den s. k. interimskyrkoordningen, som just är en instruktion för dessa män, blifvit ungefär samtidigt affattad.

¹⁾ Vi vilja i förbigående omnämna, att det ofta upprepade påståendet, att en förordning om presternas löner utfärdats under den svenska tiden, är oriktigt. Många handlingar ådagalägga, att under hela denna tiderymd bestämdes presternas inkomster af gammal praxis, som växlade i olika församlingar.

ofördelaktiga. Härutinnan rättade sig guvernören också efter deras önsknings i förhoppning att efter hans återkomst till Estland förlikning skulle blifva träffad om prestlöner, accidenser och andra stridiga punkter ¹⁾).

Så vidt vi känna, hafva emellertid inga vidare underhandlingar om en interimskyrkoordning derefter egt rum. Måhända berodde detta derpå, att Erik Oxenstjerna lemnade sin post redan våren 1653, och att hans efterträdare hyste mindre kyrkligt intresse, måhända också derpå, att det estländska presterskapet höll ytterligare försök för hopplösa. Äfven andra orsaker torde hafva bidragit till här berörda förhållande. Så är det t. ex. tänkbart, att ifvern för interimsoordningen svalnat, sedan utsigt, såsom det tycktes, öppnat sig för estländarne att snart bekomma en varaktig kyrkolag. I Sverige hade man nämligen 1650 tillsatt en kommitté, som med rätta troddes skola utarbete en för hela riket afsedd kyrkolag. För att densamma skulle blifva användbar i östersjöprovinserna anhöllo de deputerade från presterskapet i dessa länder, hvilka voro närvarande vid Kristinas kröning, att den före stadfästelsen måtte underkastas en granskning af några ämbetsbröder och landsmän till dem ²⁾). Efter denna tid fortlefde väl i Estland de väckta förhoppningarna under många år, och utan tvifvel erhöilo de derigenom näring, att 1655 en ny kommission förordnades, i hvilken äfven Jhering insattes såsom ledamot ³⁾). När denne 1657 afled, var emellertid de kommitterades arbete ännu långt ifrån fullbordadt.

Ingen kyrkoordning blef fördenskull under Jherings biskopstid påbjuden i hans stift, och hvad den för kyrkoförmyndarne utfärdade instruktionen angår, var den ännu 1652 icke införd i den Allentakiska kretsen ⁴⁾). Detta oaktadt kan det icke bestridas, att af nämde biskop en jämförelsevis god enhet i de kyrkliga föreskrifterna bragtes till stånd. På presternas gamla frihet att vid sin ämbetsförvaltning bruka snart sagdt hvilket rättesnöre som helst gjordes slut, och den behöfliga kyrkoordningen blef åtminstone någorlunda ersätt genom andra lagar och stadgar, öfver hvilkas iakttagande stiftsty-

¹⁾ Samsons anf. arb. s. 406.

²⁾ Presterskapets från Estland, Ingermanland och Livland besvär 1650. Liv. 368.

³⁾ Anjou, Svenska kyrkans historia s. 452. Enligt denne författares uppgift skall Jhering icke tagit del i kommissionens arbete.

⁴⁾ Ellen Fries anf. arb. s. 314.

relsen vakade med trägen omsorg. I vissa fall har konsistoriet lagt 1571 års svenska kyrkolag till grund för sina utslag ¹⁾, men i hvilken utsträckning detta skett, är oss omöjligt att uppgifva, enär dess äldre protokoll nästan helt och hållet förstördes vid branden på domen 1684. Angående synoder och visitationer, konsistoriets och prostarnes åligganden m. m. innehöll den förträffliga instruktion, som 1638 för Jhering uppsattes, viktiga bestämmelser. Många angelägenheter reglerades genom beslut af presterskapet vid synoderna, hvilka genast fingo stor betydelse för provinskyrkans utveckling. På sådant sätt åvägabragtes t. ex. likformighet i ceremonierna vid gudstjänsten och en mera tillfredsställande plan för allmogens undervisning. Derjämte må ihågkommas, att den estländska landträtten inrymde mycket af kyrkolags natur, och att densamma, ehuru saknande kunglig stadfästelse, likväl begagnades vid rättskipningen. Skada blott, att åtskilliga af dess stadganden stridde mot svensk kyrkolag och 1638 års instruktion, ty derigenom vållades häftiga tvister mellan konsistoriet och Oberlandgericht både under Jherings tid och ännu mera senare.

Klart är, att i en sådan kyrka som den estländska med dess mindre väl ordnade och svåra förhållanden skulle på ledarens personlighet ligga den största vikt. Fullt vuxen sin befattning har Jhering visat sig vara, men detsamma kan, tyvärr, icke sägas om hans närmaste efterträdare Virgin (1658—1664), som genom sin trätgirighet och icke alltid värdiga hållning betydligt försvagade stiftstyrelsens auktoritet. Lämpliga för sin syssla voro icke heller de båda följande biskoparne Pfeiff (1665—1676) och Hellwig (1677—1684), emedan dem fattades kraft och verksamhetsifer. Mot alla tre riktat den utmärkte Gezelius d. y., när han var superintendent i Ingermanland, den hårda förebråelsen, att de försummat visitationer och i öfrigt åsidosatt de »berömliga efterdömen», hvilka Jhering gifvit ²⁾. Föga hjälpte det då, att äf-

¹⁾ Se t. ex. kons. dom i en anklagelse mot en prest d. 13 april 1641. Liv. 132. Förhållandet var väl detsamma i Estland som i Livland, der enligt Kungl. Maj:ts befallning den gamla svenska kyrkoordningen och bruklig praxis skulle följas, tills en för hela riket gemensam stadga hunnit antagas. Resol., gifven Gezelius d. ä. d. 5 dec. 1662. K. Maj:ts bref t. Öfverkons. i Livland 1648—92 i den icke ordnade Liv.-saml. i R. A.

²⁾ Ett betänkande af Gezelius t. reg. Tengström, Gezelius d. y:s minne s. 65. Som i nämnda skrifvelse efterträdare föreslås åt Hellwig, måste den vara affärdad kort efter biskopens död 1684.

ven för dem instruktioner utgåfvos, och att kyrkoförfattningen temligen ordnats af nyssnämde biskop. De läto det förra själfsväldet å nyo gripa omkring sig. Efter Jherings och de gamla pastorernas död, berättar den framstående prosten Goeseken i Goldenbeck († 1681), förföll den upprättade enheten, »så att hvarje prest var sin egen kyrkoordning» och efter sitt godtycke införde nya bestämmelser, lånade från Sverige, Tyskland, Riga eller Reval¹⁾. Från svensk sida synes så godt som intet hafva blifvit gjordt för att hindra det tilltagande förfallet, ehuru detta icke för regeringen var obekant. Estland fick fortfarande reda sig utan kyrkolag. År 1668 ifrågasatte väl Karl XI:s förmyndare att i Estland och Livland införa en gemensam kyrkoordning, och några år derefter framställde biskop Hellwig en begäran derom²⁾, men denna tanke blef icke utförd. Hvad åter angår den äldre planen att i Sverige utarbete en författning, hvilken äfven i dess underlydande provinser skulle följas, dröjde det länge, innan den ledde till någon påföljd³⁾.

Först sedan Karl XI bemäktigat sig enväldet och börjat med stark hand omdana sitt rikes inre förhållanden, skulle för den estländska provinsialkyrkan grundvalen läggas för en bättre utveckling. År 1686 fastställdes i Sverige den nya kyrkolagen, som var bestämd att gälla inom hela det svenska väldet. Så snart densamma 1687 utkommit af trycket, utdelades den till domkapitlen i riket, hvarvid äfven domkonsistoriet i Reval erhöi ett exemplar⁴⁾. Till kyrkorna i Estland kunde den deremot icke utlemnas, förrän den utgifvits på tyska, och detta arbete verkställdes först 1689⁵⁾. Den

¹⁾ Goeseken till Öfverhofpredikanten Gerth d. 18 april 1676. Acta 1674—82. R. K. A. I Nuckö rättade sig prosten Mariæstadius efter svenska kyrkoordningen. (M. t. biskop Virgin d. 14 juni 1659, Acta 1659—60 R. K. A.) oeh kanske var förh. detsamma i andra svenska församlingar. Domkapitlet fortfor att stundom begagna sig af samma kyrkoordning.

²⁾ Reg. t. guvernören Bengt Horn d. 6 okt. 1668. Liv. 51. Memorial utan år och dag af Hellwig. Liv. 349.

³⁾ Af regs anf. skrifvelse t. generalsup. Gezelius d. 5 dec. 1662 synes, att dess mening då ännu var, att den kyrkoordning, på hvilken arbetades i Sverige, skulle införas äfven i de underlydande provinserna. År 1659 inforrade Virgin på uppdrag af ärkebiskop Lenæus anmärkningar af sina prester till nämnda kyrkoordning. Knüpfer anf. arb. s. 14.

⁴⁾ D. 21 juli 1687 mottog kons. den nya kyrkoordningen. Kon. prot. 1687.

⁵⁾ Att kyrkoordningen icke, såsom af Anjou anf. arb. s. 465 och andra förf. uppgifves, utkom på tyska 1687, visar en skrifvelse af biskop Gerth d. 8 april 1689 (Liv. 349), hvori säges, att enligt kunglig tillåtelse läto vissa personer trycka den t. tyska öfversatta kyrkoordningen, men hade ej ännu arbetet fardigt. Den 10 jan. 1690 omtalas det såsom fulländadt. R. reg.

blef derföre icke under 1680-talet i nämnda landsända offentliggjord och till efterföljd påbjuden. Konsistoriet sökte visserligen rätta sig efter densamma, men kände sig i många fall urståndsatt dertill, hvilket var ganska naturligt, då ingen hänsyn i kyrkolagen tagits till provinsens egendomliga förhållanden. Till följd häraf såg det sig gång på gång nödsakadt att besvara konungen med frågor angående författningens rätta tillämpande och förmådde icke alls gifva större fasthet åt kyrkostyrelsen. Med ett dylikt sakernas tillstånd var Karl XI dock ingalunda till freds, och efter fullbordandet af kyrkolagens tryckning på tyska dröjde han ej att vidtaga åtgärder för att påskynda dess införande. Den till biskop efter Hellwig utsedde öfverhofpredikanten Gerth, som ända från sin utnämning kvarhållits i Sverige genom hvarjehanda uppdrag, fick våren 1690 befallning att besöka sitt stift för att predika vid den förestående hyllningen och närvara vid kyrkoordningens distribution. Härtill inskränkte sig dock icke hans värf. Det synes, som om konungen af de framställda spörsmålen funnit, att en och annan jämkning i den nya lagens bestämmelser behöfdes för den estländska kyrkans räkning. Han ålade nämligen biskopen också att vid sin ankomst hålla ett möte »med de förnämsta och förståndigaste af klereciat», då han på det nogaste skulle med dem öfverlägga om allt, som hörde till kyrkoväsendets förbättring och särskildt om de påminnelser eller frågor de hade att göra beträffande kyrkoordningen. Derefter skulle han återvända till Sverige och gifva konungen de upplysningar, som för denne voro af nöden vid besluts fattande angående Estlands kyrka ¹⁾.

I enlighet med det gifna uppdraget afreste biskopen sommaren 1690 till Reval, dit han anlände d. 1 juli. Af kyrkoordningen medförde han ett större antal exemplar, hvilka han lät utdela åt pastorerna i alla socknar med tillsägelse, att de före hyllningen skulle offentliggöra densamma från predikstolarne genom att hvarje söndag uppläsa några kapitel på tyska och sedan öfversätta det lästa till estniska ²⁾. Der svenskar och finnar voro talrika, skulle väl föredragningen verkställas äfven på deras språk. På domen och landsbygden synes påbudet genast hafva blifvit åtltydt, ty i början af

¹⁾ Karl XI t. biskop Gerth d. 5 maj 1690. R. reg.

²⁾ Kons. prot. d. 9 juli 1690.

september försäkrade de vid ett s. k. konvent i Reval samlade prester, att kyrkoordningen då var uppläst ¹⁾. I Reval möttes deremot Gerth af gensträfvighet.

Såsom vi i det föregående berättat, utgjorde denna stad redan 1561 ett äfven i kyrkligt hänseende från den öfriga provinsen afsondradt område med egen författning och egen kyrkostyrelse, som icke ville tillerkänna konungen någon myndighet öfver sig. Detta kyrkliga oberoende, för hvilket påstådda, äldre privilegier åberopades, blef, så vidt vi veta, från svensk sida aldrig formligen erkändt. En lång tid förgick emellertid, innan en svensk regering sökte med eftertryck häfda sina anspråk på den högsta makten. När Rudbeck 1627 skickades öfver till Estland, var Gustaf II Adolfs vilja, att hans visitation skulle utsträckas till Reval, men på grund af tidsförhållandena fann han sig uti, att biskopen af magistraten hindrades derifrån. Ej annorlunda skickade sig förmyndarne för Kristina och Karl XI. Vid Jherings utnämning till biskop riktade de förre och vid Pfeiffs de senare till borgmästare och råd en fåfång uppmaning att erkänna den utnämde »för sin rättte biskop» ²⁾, men ändock gjorde de ingenting för att bringa de motspänstige till hörsamhet. Den svaga förmyndarestyrelsen för Karl XI fördrog till och med, att magistratens ledamöter i 6 hela år försummade att efterkomma den befallning de 1662 mottagit att till Kungl. Maj:t inskicka Revals privilegier i afskrift och dervid bifoga de skäl, hvarpå de stödde den jus episcopale, som de tillmätte sig ³⁾. Först Karl XI gjorde en ända på det af flere skäl så långvariga efterlåtenhets-systemet. Att han, den enväldige konungen, icke gerna skulle se sig utesluten från allt inflytande på Revals kyrkliga angelägenheter, kan man förstå. Rättsinlig som han var, har han dock icke fråntagit staden dess själfständighet i nämnda frågor utan att hafva pröfvat de grunder, som för densamma anfördes. Han har emellertid ansett dem underhaltiga, och då har han icke tvekat att till-

¹⁾ Konvent d. 3 sept. 1690: Kons. prot. I en skrifvelse fr. Gerth t. konungen, inkommen d. 30 jan. 1691, uppgifves också, att kyrkoordningen var publicerad på hela landsbygden. Liv. 350.

²⁾ Remonstration mot magistratens i Reval yrkade jus episcopale d. 12 okt. 1691. Liv. 352.

³⁾ Res. till borgm. och råd i Reval d. 20 juli 1662. R. reg. Attest om privilegiernas inlemnande d. 3 dec. 1668. R. reg.

egna sig, hvad han menade vara sin rätt, d. v. s. samma makt som i sitt öfriga rike.

Denna myndighet beslöt Karl XI att i den kyrkliga likformighetens intresse använda till ombildning af Revals kyrkoskick. Äfven i dess församlingar skulle Gerth under sin vistelse i Estland 1690 införa 1686 års kyrkolag. Så var konungens vilja. På föreskrifven tid blef densamma dock icke genomförd. Vid biskopens ankomst tillstyrkte honom den dåvarande generalguvernören Axel Julius de la Gardie att med de ledande i staden öfverlägga, om något i den nya författningen behöfde ändras, innan den derstädes publicerades ¹⁾. Biskopen följde detta råd och begärde stadspresternas yttrande om densamma. Att någon opposition mot dess införande skulle komma i fråga, förmodade han yäl knappast, men han bedrog sig. Magistraten beslöt att så länge som möjligt försvara Revals gamla frihet. Den afslog Gerths framställda anhållan under förklaring, att han icke egde att taga någon befattning med staden, som enligt sina privilegier alltid varit skild från biskopsdömet, och den förstod derjämte att af generalguvernören utverka en skrifvelse, hvilken både af Gerth och magistraten fattades såsom ett medgifvande, att publikationen skulle tills vidare uppskjutas ²⁾. Med delvis oförrättadt ärende måste derföre biskopen återvända till Sverige, der han gaf de la Gardie skulden för sitt misslyckande. Denne råkade nu illa ut, så mycket mer som han i flere fall icke ansågs hafva bevakat konungens rätt. Han fick uppbära skarpa förebräelser för den »flathet» han visade vid det ena och andra tillfället samt de »orimligheter», till hvilka han lät förleda sig den ena gången efter den andra. Orolig öfver sin herskares missnöje, sökte han efter bästa förmåga ursäktas sig, påstående, att han endast samtyckt till uppskof med reduktionen af tvänne kyrkor i Reval ³⁾. Med kungörandet af kyrkolagen vågade han naturligtvis icke längre dröja, hvarföre han d. 28 nov. 1690 utfärdade ett påbud derom, hvilket magistraten behörigen verkställde ⁴⁾, förmodligen genast.

Ehuru kyrkoordningen således under loppet af 1690 kungjordes öfver hela Estland, må man icke föreställa sig, att den samtidigt

¹⁾ Generalguv. t. Karl XI d. 29 nov. 1690. Liv. 145.

²⁾ Skrifvelse från Gerth till Karl XI, inkommen d. 30 jan. 1691. Liv. 350.

³⁾ Generalguvernören t. Karl XI d. 29 nov. 1690. Liv. 145.

⁴⁾ Karl XI t. de la Gardie d. 2 mars 1691. Liv. 58.

började att efterlefas. För orsaken härtill skola vi i det följande redogöra. Såsom vi påminna oss, hade Gerth af Karl XI fått sig ålagdt, att han med presterna i landskapet skulle rådslå om nämnda stadga och sedan till konungen inberätta de anmärkningar, som framställes. I öfverensstämmelse med denna föreskrift höll biskopen en sammankomst med sina ämbetsbröder i september månad, och ett betänkande angående kyrkolagen blef då uppsatt. Att äfven ridderskapets mening om densamma skulle inhemtas, har konungen icke befallt, men generalguvernören ansåg det böra ske, och den stolta adeln, som förr hade ådagalagt sin ovillighet att underhandla med stiftets biskop om en kyrkolag, önskade nu ingenting högre. På dess initiativ kommo konferenser till stånd d. 25 och 26 sept. mellan å ena sidan tvänne landtråd och fyra adelsmän — en från hvarje krets i Estland — och å andra sidan biskopen med 4 prester och konsistorienotarien. Efter någon tvekan, emedan instruktionen endast föreskref öfverläggningar med presterskapet, fogade sig nämligen Gerth efter ridderskapets åstundan och beslöt att äfven taga del af dess erinringar beträffande kyrkoordningen¹⁾. Om denna erhöles således både adeln och presterskapet tillfälle att yttra sig, medan biskopen vistades i Estland, och båda stånden begagnade sig på det sätt häraf, att de hos konungen anhöllo om vissa undantagsstadganden för deras landskap. Under slika omständigheter ansåg stiftstyrelsen det emellertid icke lämpligt att rubba bestående förhållanden, utan beslöt den före Gerths hemresa, att tills Kungl. Maj:ts decision öfver de gjorda påminnelserna fallit, »skulle vid hvarje kyrka allt förblifva vid det gamla»²⁾. Dock synes den själf hafva fortfarit att, så godt den kunde, rätta sig efter den nya lagen.

Publicerad vardt alltså kyrkolagen 1690, men icke till begagnande införd. Den förra villervallan upphörde derföre icke, utan tvärtom ökades genom biskopens ständiga frånvaro, hvadan konsistoriet säkerligen med otålighet afvaktade den kungliga resolution, som skulle göra slut på det tillstånd af ovisshet om lag och rätt, i hvilket man befann sig. Väntningstiden blef emellertid ganska lång. Medan för Livland en deklaration öfver kyrkoordningen utgafs redan

¹⁾ Adels förklaring öfver presternas desideria om kyrkoordningen. Liv. 349. Kons. prot. d. 25 och 27 sept.

²⁾ Kons. prot. d. 3 okt. 1690.

d. 30 juni 1691, följde en sådan för Estland först d. 30 nov. 1692. De här beviljade medgifvandena voro hvarken många eller i allmänhet viktiga. Gudstjänsternas antal inskränktes på sön-, högtids- och böndagar till två i stads- och en i landskyrkorna. Som inga veckopredikningar förut varit vanliga på landet, tilläts, att der i stället hölls en bönestund med katekesförhör hvarje onsdag ¹⁾. Någon ändring i det äldre bruket att endast trenne dagar fira jul, påsk och pingst och att icke högtidlighålla särskilda apostladagar blef icke påbjuden. Ej heller infördes sexmän och kyrkovärdar eller dom- och prosttunna samt prostting. Hvad slutligen angår konsistoriets domsrätt, må nämnas, att före 1686 kunde klagomål öfver dess utslag allenast anföras hos Kungl. Maj:t. Kyrkolagen medgaf i de flesta fall vad från domkapiteln till hofrätterna, och det lät således tänka sig, att Revals domkapitel skulle derefter subordinera under hofrätten i Dorpt såsom den närmast belägna. Detta var dock lika litet konungens mening, som att det skulle ställas under öfverlandträtten i Estland, hvilket adeln begärde. I deklarationen d. 30 nov. 1692 förordnade han nämligen; att appellationerna från detsamma skulle gå till generalguvernören, hvilken egde att för målens afgörande med sig adjungera ståthållaren i Reval, tvänne assessorer af borgrätten samt trenne landtråd. Denna domstol skulle rätta sig efter de föreskrifter, som voro gifna i förordningen om rättegång vid domkapiteln ²⁾.

Sedan den kungliga resolutionen utfärdats, fanns ej längre anledning att uppskjuta kyrkolagens introduktion. Också beslöts vid ett prestkonvent i jan. 1693, att densamma skulle verkställas ³⁾. Adeln såg väl detta ogerna ske, men vågade intet motstånd. Något sådant kunde icke heller försökas af Reval, ty med dess kyrkliga oberoende var det nu förbi. Den 2 mars 1691 hade Karl XI tillskrifvit borgmästare och råd, att han ämnade förbehålla sig den öfverhöghet, som de tillvällat sig ⁴⁾, och härutinnan hade de icke förmått att utverka ändring. De hade till och med bekommit af-

¹⁾ Veckopredikningar föllo icke bort i städerna, såsom Richter tycktes mena. Anf. arb. II, 2, s. 118.

²⁾ Resol. d. 30 nov. 1692. Liv. 350.

³⁾ Kons. prot. d. 18 jan. 1693.

⁴⁾ Karl XI:s bref d. 2 mars 1691. R. reg.

slag på sin ödmjuka begäran, att stadens särskilda konsistorium måtte bibehållas och superintendenten förklaras för kunglig superintendent såsom den i Riga ¹⁾. Derefter hade i början af 1692 de båda stiftet i Estland förenats och ställts under samma biskop och domkapitel ²⁾. Man torde derföre få antaga, att då kyrkoordningens bestämmelser förut endast undantagsvis och af en eller annan tillämpats, började de från 1693 mera allmänt lända till efterrättelse. En allmän efterrättelse såg sig den dåvarande stiftstyrelsen icke i stånd att tillvägbringa, ty Gerths fortfarande frånvaro gjorde dess ledning af kyrkans angelägenheter svag. »Jag kan icke förtiga», skrifver generalguvernören denna tid till konungen, »att om icke någon biskop snart hitkommer, och kyrkoväsendet bättre skötes än hittills, lära landet och allmogen råka i sin förra villfarelse, ja, hedendom, emedan ingen lyder den andre, oduglige själasörjare förordnas, och allehanda själfsvåld af präster och åhörare föröfvas ³⁾». På Karl XI gjorde denna skildring ett djupt intryck. Biskopen, som medels hvarje-handa svepskäl i flere år undandragit sig skyldigheten att vistas i Estland, fick sig förelagdt att välja mellan öfverresa och tjänstens förlust ⁴⁾. Han föredrog det senare alternativet framför det förra, hvarpå den vördnadsvärde Joachim Salemann, f. d. superintendent i Reval, d. 1 sept. 1693 utnämndes till hans efterträdare. Nitiskt har denne man sökt verka för ordnandet af det förfallna kyrkoväsendet. Domkapitlet beslöt nu 1694, att den dittills illa efterlefda kyrkolagen skulle ånyo publiceras och sedan till alla delar hållas ⁵⁾. Kungörandet synes verkligen hafva upprepats 1695 ⁶⁾, men visst är, att hvarken under Salemann eller den siste svenske biskopen Lang (1701—1710) blefvo dess föreskrifter noga iakttagna. Deröfver må

¹⁾ Råd, åldermän m. fl. t. Karl XI d. 20 nov. 1691. Liv. 350. Konungens resolution d. 16 dec. 1691. Liv. 59.

²⁾ Ur stadens »blandade» konsistorium uteslötos lekmännen. De öfrige fingo tillträde till konsistoriet på domen. Generalg. t. Karl XI d. 23 jan. 1692. Liv. 145. D. 21 jan. 1692 omtalas i kons. prot. vissa åtgärder för kyrkoordningens införande i staden. I den svenska Mikaelkyrkan derstädes hade man redan 1690 börjat rätta sig efter densamma.

³⁾ Generalg. t. Karl XI d. 7 jan. 1693. Liv. 145.

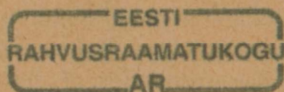
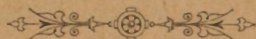
⁴⁾ Karl XI t. Gerth d. 31 jan. och 20 maj 1693. R. reg.

⁵⁾ Domkapitlet till generalguvernören d. 19 nov. 1694. Koncepter till kons. bref 1693—1700. R. K. A.

⁶⁾ D. 30 mars 1695 upplästes från predikstolarne i staden och på domen en mängd stadganden i kyrkolagen, hvilka icke iakttagits. Kons. prot.

man likväl icke förundra sig, när man besinnar svårigheten att utrota gammalt själfsvåld och de förhållanden, som alstrades i provinsen genom hungersnöden på 1690-talet och det 1700 utbrytande kriget.

Genom detta krig skildes, såsom känt är, Estland från Sverige, men ända in i detta århundrade har provinsens kyrka i hufvudsak burit den prägel våra regenter på 1600-talet gifvit den. Kyrkolagen uthärdade den stora ofredens stormar och fortfor att i Estland, liksom i de andra fordom svenska östersjöprovinserna, gälla till 1832. Det inflytande den i dessa länder utöfvat på den kyrkliga utvecklingen har derföre varit högst betydande.

138.857

VÄNERSBORGS H. ALLM. LÄROVERKS
BIBLIOTEK

AP 894
Westling